

RECHTSTHEORIE

RECHTSGESCHIEDENIS

AAK20106586

C.J.H. Jansen

De oorlog blijft fascineren. Het laatste woord is nog lang niet gezegd. Tot voor kort hadden de juristen zich vooral gestort op de houding van de rechterlijke macht (in het bijzonder die van de Hoge Raad) in de jaren 40-45. Daarin is verandering gekomen. Het eerste nummer van de 123e jaargang van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* (p. 63-77) bevatte een uitvoerig stuk van Raymund Schütz over de zuivering van het notariaat na afloop van de oorlog. Notarissen waren nauw betrokken bij de onteigening en de doorverkoop van Joodse onroerende zaken, geen verheffen de bezigheid, zoals iedere lezer van dit *KwartaalSignaal* zal begrijpen. De conclusie van Schütz over het gedrag van de notarissen liegt er dan ook niet om: '(...) medewerking aan het formaliseren van onrecht is het zwaarste notariële vergrijp en juist dat was tijdens de bezetting op grote schaal gebeurd. Uitzonderingen daargelaten speelde het notariaat een wezenlijke rol in het ontrentingsproces van de Nederlandse Joden.' De vraag rijst: zijn de notarissen na de oorlog vervolgens flink aangepakt voor hun bijdrage aan de systematische ontrenting van de Joden? Het antwoord van Schütz stemt droef: 'De zuivering van het notariaat is niet snel, streng en rechtvaardig uitgevoerd want het deksel moest op de put. Slechts een kille mist restte.' Zie Raymund Schütz, 'Achter gesloten deuren. Het Nederlandse notariaat, de Jodenvervolgning en de naoorlogse zuivering', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 2010, p. 77 (voor beide citaten). Zie recent ook nog het Rotterdamse proefschrift van K. Meijer, *E 100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen 2008), kritisch besproken door C.J.H. Jansen in *WPNR* 2009/6816, p. 837-839 en zeer kritisch besproken door D. Venema in *RM Themis* 2010, p. 139-144.

Over het gedrag van advocaten in de Tweede Wereldoorlog was al iets meer bekend. De helaas te jong overleden historicus Emile Henssen (1950-1999) had in zijn geschiedenis van de Nederlandse advocatuur, *Twee eeuwen advocatuur in Nederland 1798-1998* (Deventer 1998), al een hoofdstuk (IV, p. 137-167) gewijd aan de oorlogsjaren. En nu is na jarenlang intensief archief- en ander onderzoek verschenen de studie, in de woorden van Piet Wackie Eysten 'dit imposante bouwwerk' (*Advocatenblad* 2010, p. 396), van Joggli Meihuizen, onder de titel: *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2010). Het *Advocatenblad* van 10 september jl. (nr. 12, p. 392 e.v.) bevatte een interview met de auteur over dit bijzondere, kloeke boek. Het zal niemand verrassen dat advocaten, evenals rechters, notarissen, burgermeesters en artsen (om enkele andere beroepsgroepen te noemen), gedurende de bezetting voor allerlei dilemma's kwamen te staan. Het belangrijkste was wellicht: hoe gin-

gen zij om met de anti-Joodse maatregelen van de Duitse bezetter? Een heldhaftige houding bracht het eigen leven maar ook dat van naasten in (levens)gevaar. Een laffe opstelling ten opzichte van de afbraak van de rechtsstaat betekende verraad aan de ethiek van het beroep. Sommige advocaten kozen zonder meer voor het verzet en kwamen om in een concentratiekamp. Vol bewondering leest men over de moed van de Rotterdamse advocaat Otto Verdoorn, die een spionagenetwerk in de haven opzette of de onversaagde inzet van zijn Haagse confrère Theo Bakker voor de wegens spionage ter dood veroordeelde leden van een verzetsgroep. Als Nijmeegs hoogleraar lees ik met trots hoe de Nijmeegse rechtenstudent Ferdinand M.J.H. van Oppen tijdens zijn studie al spioneerde ten behoeve van het Nederlandse leger door over Duitsland naar zijn ouders in Maastricht te rijden en tijdens de rit militaire objecten te fotograferen. Hij overleed in het concentratiekamp Sachsenhausen. Andere advocaten bestonden het om hun joodse collega te verstoten en uit hun gemeenschappelijke praktijk te verjagen, zoals de Rotterdammer Eduard Bonjer deed met zijn Joodse compagnon Frits van Raalte.

De Duitse anti-Joodse maatregelen waren er uiteraard mede op gericht de Joodse advocaten het werken onmogelijk te maken. Vanaf mei 1941 mochten zij alleen Joodse cliënten aanvaarden. Door dit verbod werden zij bijna zonder uitzondering brodeloos. Het was toen nog maar een kwestie van tijd (medio juli 1942), voordat de eerste deportaties begonnen en zij niet alleen hun werk verloren. De 'foute' Nederlandse secretaris-generaal van Justitie, J.J. Schrieke, speelde bij de gestage verwijdering van de Joodse advocaten uit het Nederlandse rechtsleven een negatieve hoofdrol.

Het boek van Meihuizen kent naast een inleiding en een conclusie vijf hoofdstukken: De Nederlandse advocatuur in de schaduw van het Derde Rijk, De Nederlandse balie en de Tweede Wereldoorlog (onder meer over de verdediging van Nederlandse verdachten voor Duitse gerechten en de 'arisering' van Joden), De Joodse advocaten tijdens de Duitse bezetting, De nationaal-socialistische en pro-Duitse advocaten en De nasleep van de Tweede Wereldoorlog (gewijd aan de zuivering van 'foute' advocaten en de 'mislukte' zuivering van de landsadvocaat G.W. van der Does, in het begin van de oorlog lid van het fascistische Nationaal Front). Het boek kent een aantal bijlagen, met onder meer een overzicht van de iets meer dan honderd omgekomen Joodse Nederlandse advocaten en van de veertig voor het vaderland gevallen Nederlandse advocaten (waaronder zich uiteraard ook Joodse raadslieden bevonden; een derde was zelfs Joods!). De Nederlandse advocatuur telde bij het uitbreken van de oorlog zo'n 1900 advocaten. Ruim 200 waren er Joods (van hen overleefde iets meer dan de helft de oorlog) en zo rond de 100 waren 'fout' of pro-Duits. Over het algemeen waren de nationaal-socialistische advocaten intellectueel onder de maat.

Dit was een geluk bij een ongeluk. De Duitse bezetter of de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) kon weinig met hen uitrichten. Bij de Nederlandse advocaten bestond daarnaast een grote weerzin tegen de platvloersheid van de NSB.

Meihuizen concludeert dat de houding van de Nederlandse advocaten tijdens de oorlog zeker een aantal zwarte bladzijden in de geschiedenis van de advocatuur oplevert, al was het maar wegens het gepleegde verraad en het lot van de Joodse advocaten in de oorlog en het juridisch faciliteren van de collaboratie door het bedrijfsleven. Tegelijkertijd wijst hij erop dat de advocaten ook weinig ruimte hadden voor principieel verzet. Dit kwam volgens Meihuizen door de rechterlijke macht, die het Duitse recht had geaccepteerd. De advocaat was geroepen tot het behartigen van de belangen van de cliënt en hij was daarom veroordeeld tot smalle marges. Hij mocht namelijk niets doen dat de belangen van zijn cliënt schaadde. ‘Wat wil je nou als advocatuur nog protesteren, als de hele rechterlijke macht en de ambtenarij al de ariërverklaring heeft getekend?’ Of in iets andere bewoordingen: ‘Wat viel er nog te protesteren? De secretarissen-generaal voorop, de hele ambtenarij, de rechterlijke macht, ze hebben allemaal gecapituleerd: waarom zouden wij, advocaten, dat dan niet doen? Dat was de stemming. Protest zou ten nadele van de Joodse advocaten uitpakken, zo verwachtte men.’ (Passages uit het interview met Joggli Meihuizen, ‘Voor principiële verweren was vrijwel geen ruimte’, in: *Advocatenblad* 2010, p. 394; zie eveneens J. Meihuizen, *Smalle marges*, p. 417). De conclusie is wellicht voor de opdrachtgever van het boek, de Nederlandse Orde van Advocaten, een geruststellende. Toch zou een dergelijk gevoel misplaatst zijn: daarvoor zijn de zwarte bladzijden in de geschiedenis van de advocatuur gedurende de oorlog te talrijk en te zwart. Bovendien, zoals Alexander Rinnooy Kan in zijn recensie in *NRC Handelsblad* (Bijlage Boeken) van 10 september 2010 schreef: het stelt teleur dat de advocaten nooit een poging hebben gedaan tot collectief, principieel verzet tegen de ondermijning van de rechtsstaat en de schaamteloze aantasting van de daaraan ten grondslag liggende rechtsbeginselen.

Lees het boek *Smalle marges* van Joggli Meihuizen!